

РЕФОРМЕ МАРИЈЕ ТЕРЕЗИЈЕ АУСТРИЈСКЕ: РАЗЛОЗИ И ЦИЉЕВИ ЈЕДНОГ ПРАГМАТИЧНОГ ПОДУХВАТА

Сажетак: Рад се бави разлозима и циљевима реформи Марије Терезије Аустријске, која је дошла на власт 1740, у тешким условима: њен отац, цар Карло VI, оставио јој је слабу државу, заосталу за европским силама и организованим суседима, који су оспоравали њено право да као жена наследи Хабзбуршке поседе. С мало поверења у филозофске струје просветитељства, али уз прагматизам и готово мушки челични карактер, Марија Терезија је подстицала амбициозан програм реформи ради јачања државе, рачунајући на компетенцију и смелост чувених министара и саветника попут Хаугвица, Кауница и Ван Свитена. У овом раду ћемо анализирати реформе у разним сегментима друштва на територијама Хабзбуршке монархије за Марије Терезије, у циљу да оценимо да ли су се те реформе показале као успешне и трајне.

Кључне речи: Марија Терезија, Аустријско царство, реформе, војска, економија, администрација, култура

Историјски тренутак

Године 1740, када је Карло VI, цар Светог римског царства, умро без мушких потомака, његова кћи Марија Терезија постала је владарка Хабзбуршких поседа у 23. години живота. У том историјском тренутку, Хабзбуршка држава, тада састављена од неколико покрајина обележених значајним верским и националним плуралитетом, није располагала ни великим финансијским средствима ни снажном војском. С обзиром на оскудно знање о државним пословима које јој је судбина тако рано наметнула, Марија Терезија се нашла у незгодном положају, те није могла ни да рачуна на поуздане саветнике (Карл Роидер тврди да је стара гарнитура њеног покојног оца, изузев Јохана Бартенштајна, била поприлично неспособна и одвећ корумпирана) (Roider, 1973: 15). Владарка је сопствене несигурности и стрепње оставила у свом политичком тестаменту, у којем је описала драматичност првих месеци на власти, када је остала без новца и саветника (Roider, 1973: 15).

* mario.liguori@ff.uns.ac.rs

Драматичност часа у којем се Марија Терезија попела на престо зависила је од сплета политичких, дипломатских и војних околности које су уздрмале Европу средином XVIII века. Дошавши на власт, Марија Терезија је претрпела притиске моћних суседних држава, чији су господари доводили у питање њено легитимно право да као жена наследи хабзбуршке поседе. Истина, њеном оцу је пошло за руком да наговори готово све европске велесиле да прихвате Прагматичну санкцију из 1713, која је правно обезбедила право на власт женског потомка (Dukes, 1985: 91). Међутим, Прагматична санкција је након смрти цара Карла VI постала мртво слово на папиру. Већ у децембру 1740. године, на велико изненађење бечких власти и против начела тадашњег међународног права, амбициозни краљ Пруске, Фридрих Велики, решио је да окупира Шлезију (Dukes, 1985: 91). Убрзо после тога, Француска и Баварска су му се придружиле те тражиле друге хабзбуршке територије. Окружена непријатељима, Марија Терезија је увидела да се пријатељи ангажују једино дипломатијом и ограниченим војним снагама, те се обратила мађарским феудалним сталезима, који су на њену молбу позитивно реаговали, у нади да ће она, заузврат, прихватити барем неке од њихових захтева: дијета из 1741. прокламовала је принцип *Vitam et sanguinem po rege nostro Maria Theresia* и тиме обезбедила 60.000 војника.¹ Рат је показао супериорност пруске војске и резултирао губитком Шлезије, најпродуктивније и најбогатије покрајине ондашње хабзбуршке државе.²

На овом месту не би било згорега истаћи да је тадашња хабзбуршка држава садржала чак пет великих блокова територија: Аустрију; Бохемију, Моравску и Шлезију; италијанске поседе (укључујући Тоскану и Милано); Угарску (која је тада обухватила и Хрватску, Славонију, Банат и друге територије); западне територије (које су отприлике чиниле данашњу Белгију) и покоју немачку покрајину између данашњег Баден-Виртемберга и Алзаса. Била би велика грешка наведене покрајине сматрати хомогеном целином: у њима политичка уређења и услови живота били су веома сложени, говорили су се различити језици, постојали су разни економски услови и културне традиције.³ С обзиром на ту фрагментарност и неједнакост политичких, економских и друштвених прилика, није тешко замислити да је унутар државе постојала, поред подршке, јака опозиција Марији Терезији и њеним реформаторским намерама, на шта је указао Чарлс Инграо (Ingrao, 1994: 164).

Потреба за реформисањем државе

Да би се борило против економских потешкоћа, консолидовало монархију након губитка Шлезије и створило јаку војску, аустријско руководство је покренуло темељно реформисање државе.⁴ Потреба за променама, додуше,

¹ Види Desideri, 1992.

² Види Desideri, 1992 и Anderson, 1995.

³ Види Judson, 2016.

⁴ Опширније о реформама пишу Скот (Scott, 1990: 152–160) и Инграо (Ingrao, 1994: 159–172).

настала је још знатно раније: Пиотр Вандић држи да је жеља да се иде стопама Холанђана и Енглеза била присутна код хабзбуршких економиста већ крајем XVII века: у Бохемији се, на пример, сматрало да је потребна нова фискална политика, да је нужно подржавати мануфактуре и ангажовати стране економисте из протестантских земаља (Wandycz, 2001: 168). Други еминентни историчари пак истичу да је главни разлог реформи заправо била жеља да се створи солидна држава која ће бити у стању да се суочи с агресивним непријатељима попут Пруске. То потврђују Виктор Мамати (Mamatey, 1971: 112) и Карлајл Макартни (Macartney 1969: 81). За њих је губитак Шлезеије био велика претња стабилности и самом постојању Хабзбуршке монархије; штавише, изолованост младе и неискусне Марије Терезије представљала је отежавајућу околност. С обзиром на релевантне изворе на које се позивамо у овом раду, сматрамо да није погрешно дати предност унутрашњим разлозима реформи: Аустрија је током претходних векова нагомилавала економске, политичке и друштвене потешкоће, нарочито због етничких и религиозних диференцијација различитих покрајина, а ти горући, витални проблеми захтевали су хитну интервенцију без обзира на спољашне претње. У погледу тога, Џон Комлос сматра да је материјално пропадање хабзбуршке државе с временом резултирало лошим животним стандардом кметова. Та је чињеница могла да угрози само постојање државе (Komlos, 1989: 120).

Углавном се верује да је спровођење реформи у Аустрији логична последица просветитељства, што је у доброј мери и тачно, пре свега ако узмемо у обзир учинак Јосифа II, чија је владавина почела тек 1780. године. Међутим, не можемо поуздано тврдити да се такво мишљење односи и на реформе његове мајке. Морамо поћи од чињенице да се Марија Терезија духовно и интелектуално формирала ипак у првој половини XVIII века, у миљеу који се темељио на друштвеним и културним искуствима из XVII века. Стога Чарлс Инграо сматра да је Марија Терезија била велика присталица феудалног поретка (Ingrao, 1994: 171): прагматични карактер њених реформи сведочи да она није узимала много у обзир идеје француских филозофа; њена владарска идеологија засигурно није одговарала канону класичног просвећеног апсолутизма, будући да је њен циљ био да сачува власт и обезбеди континуитет династије. Виктор Тапије оцењује да је владарка сумњала у корист нових филозофских струја, док је, с друге стране, придавала велик значај личном достојанству, части династије и благостању поданика (Тарије, 1992: 93–94). Роберт Кан потврђује да је филозофија играла значајну улогу тек у другој фази реформи, пошто је у првој доминирао прагматизам инспирисан рационалним империјализмом по узору на Петра Великог, Луја XIV и Вилхелма III (Kann, 1960: 123). Сличан став заузима Карл Роидер (Roider, 1973: 154): „Није тачно да су царица и њени саветници саставили велики програм реформи према просветитељству.“⁵ По свему судећи, сматрамо да горепоменути историчари нису много далеко од истине.

⁵ „It is not true that the empress and her advisers composed a great reform program according to the Enlightenment“.

Две кључне историјске личности: Хаугвиц и Кауниц

Ако нам је жеља да будемо што прецизнији у својим закључцима, не смемо сметнути с ума да реформисање свих сегмената друштва није нимало лак задатак. За тај подухват Марија Терезија је најпре задужила грофа Фридриха Хаугвица, пореклом из Шлезије, кога је нарочито хвалила у својим мемоарима (Macartney 1970: 57). Испоставља се да је Хаугвицова улога била од пресудног значаја у целокупном процесу реформисања државе. Он је веровао да држава може ефикасно функционисати једино уколико је способна да створи адекватну бирократију, ако директно сакупља порез, те ако користи економска средства према јавним потребама, одолевајући притом расипништву. Хаугвиц је „као и сви Шлезијци, поседовао нечувену радну енергију“ (Lejth, 1968: 179). Његовим доласком је „наговештен крај државе којом су управљали двор и кнежеви; започела је ера чиновничке државе“ (Lejth, 1968: 178). Хаугвиц се борио против имобилизма, лењости, старих лоших навика бирократског апарата: први пут у историји Царства, финансијама су управљали стручњаци који су за своје поступке одговарали директно држави. Стога су Хаугвицове интервенције биле болне, „хитне и драматичне“ (Ingrao, 1994: 164).⁶ У новонасталом поретку, државна администрација, традиционално спора и алкава, постала је централизована и ефикасна. По пруском узору, према Хаугвицовој визији, реформисана је државна служба, напославу принуђена да буде функционална. Разлике у односу на Пруску и Француску, које су раније изгледале непремостиве, сада су постале мање очигледне. Хаугвиц је напорно радио на томе да се уведе ред: основао је *Directorium in Publicis et Cameralibus*, нову државну управу. Пре тога постојале су лоше координисане покрајинске службе, које су, према мишљењу неколицине историчара, радиле чак једна против друге (Fuseneger, 2003: 156). У најбољем духу апсолутизма, сваки окружни центар моћи морао је да положи рачуне централној власти. Локалне управе нису укинуте, премда су њихове надлежности сужаване. Истовремено су наступиле државне канцеларије са задатком да воде рачуна о здравству, трговини, инфраструктури и другим питањима којима се држава раније уопште није бавила (Scott, 1990: 152–160). Укратко, настала је нова епоха.

Будући да се правни аспекти углавном укрштају с економским и административним, било је неопходно реформисати правосуђе. На том пољу су напори тежили ка ограничењу судијске корупције, заштити права осуђених и уклањању правних препрека које су раније спречавале доношење реформи. Пошто многи истичу морални аспект реформи правосуђа, овде је корисно истаћи да оне нису донете ни због филантропије ни због осећаја за правду, већ, крајње прагматично, ради бољег функционисања целокупног државног апарата.⁷ Како се могло очекивати, локални моћници су тиме губили своју партикуларну моћ, те им се нови систем није нимало допао (Ingrao 1994: 164). Марија Терезија је, осим страних, стекла унутрашње непријатеље.

⁶ „Immediate and dramatic“.

⁷ Ове ставове је изнео проф. др Алфредо Лаудјеро на предавању из предмета Историја средње и источне Европе (Универзитет у Напуљу *L'Orientale*, новембар 2002. године).

У погледу прикупљања пореза, Кристофер Дафи је указао на замимљиву новину за Марије Терезије: пре Хаугвицове ере, централна власт би се сваке године договарала с локалним представницима и утврђивала износ пореза; тај је систем био у потпуности неадекватан, зато што, између осталог, није обезбеђивао довољан прилив средстава у државни буџет – држава је на тај начин постала предмет уцењивања од стране локалних феудалаца. Да би избегао учестале конфронтације и одуговлачења, Хаугвиц је предложио да се порез прикупља сваке десете године. Та мера се показала успешна: држава је до 1754. сакупила 40.000 форинти потребних за одржавање и реформисање војних снага (Duffy, 1977: 123).

Кад се пажљиво разматрају ставови појединих историчара Хабзбуршке монархије, стиче се утисак да је звезда водила Хаугвицових реформи била безусловно поковавање свих, чак и саме Марије Терезије, државним интересима. Апсолутизам је све жртвовао на олтару државе. Сви друштвени слојеви морали су да равномерно поднесу терет државног буџета. Укратко, створен је поредак у којем „новац притиче у Беч са циновских имања племићких породица, од њихових примања, из често удаљених управних места“ (Lejth, 1968: 154). Гертруда Фусенегер тврди да је „тај систем био у духу времена. Он би могао, схватила је царица, да напуни благајне, оживи трговину и трговање. Могао би да створи војску јаке ударне снаге“ (Fuseneger, 2003: 143).

Вилијам Дојл тврди да је план аустријских реформи био један од најрадикалнијих у XVIII веку (Doyle, 1992: 305). Економске реформе су се пре свега сводиле на дефинисање аграрног питања: Марија Терезија је направила преседан – први пут се усудила да уђе у односе између властелина и кметова. Сматрала је да кметови морају највише да допринесу, мада је била свесна да побољшање услова сељака води ка демографском расту и експанзији производње (Anderson, 1987: 203). Намеравала је да сељаке чини добростојећим и корисним слојем друштва у стању да производи војнике и плаћа порез (Doyle, 1992: 99), због чега је знатно ограничила њихове обавезе (Dukes, 1985: 117–118). Низом урбаријских дозвола (које су се примењивале 1767. у Угарској, 1771. у Аустрији и 1775. у Бохемији) дефинисала је, класификовала и смањила обавезе сељака према господарима (Doyle, 1992: 99).⁸ Резултати су били задовољавајући. Џон Комлос је објавио антропометријску студију о стандарду живота у хабзбуршким поседима у XVIII веку: полазећи од чињенице да глад утиче на плодност, наталитет и просек година живота, као и да људска висина указује на нутрициони стандард, он је закључио да промене у просечној висини становништва објашњавају демографске трендове, потврђујући побољшање животних стандарда за Марије Терезије (Komlos, 1989: 24).

Поводом реформи на хабзбуршким поседима током XVIII века, обично се понављају митови о учинку Марије Терезије, који је свакако значајан, као што потврђује Андерсон (Anderson, 1987: 186). Међутим, требало би да се целокупни процес реформи пре свега схвати као релативно организован систем

⁸ Опширније о ефектима урбаријских дозвола види Скот (Scott, 1990: 154–160) и Инграо (Ingrao, 1994: 165–172).

различитих покушаја. Негде су се мере показале успешним, а негде не, иако су све одреда тежиле ка консолидовању државе. Као и многе друге интервенције, царинска политика је такође служила за хладни рат против Пруске. Држава је укинула све унутрашње царине (осим оних између Угарске и остатка државе), што је стимулисало процват индустрије и трговине (Ingrao, 1994: 167); с друге стране, царине на увозну робу биле су високе: како би се поспешео раст производње, примењивана је протекционистичка политика. То је било корисно за јачање домаће производње и слабење Шлезије, чија економија је зависила од големог хабзбуршког тржишта. У Аустрији и Бохемији знатно су напредовале текстилна индустрија и производња стакла, док се у другим секторима није ишло преко објективно остварљивих циљева (Scott, 1990: 152–160). Што се Угарске тиче, њен положај је био донекле другачији, пошто су јој нове царине одузеле традиционална тржишта за пласман вина и меса. Пиотр Вандић тврди да је централна власт фаворизовала аустријске и чешке производе, док је у Угарској донекле подржавала само производњу вуне и пшенице: то је зависило од настојања мађарских племића да избегну порез, што је приморало централну власт на то да ограничи моћ мађарских барона (Wandycz, 2001: 172–174). Пошто су тржишта и радна снага били на Западу, аустријско руководство је настојало да најпре развије индустрију у Аустрији и Бохемији. Угарска, земља с дефицитом инфраструктуре и мултиетничким саставом, била је жртвована: „За разлику од Бохемије, Угарска је остала првенствено пољопривредна земља у XVIII веку“,⁹ тврди Мамати (Mamatey, 1971: 121).

Кад је реч о рубним покрајинама, у њима је бољитак био мање значајан, с тим да реформе нису нигде уназадиле стандард или угрозиле квалитет производње: свугде је привредни развој подстакао државне и друштвене активности (Wandycz, 2001: 172–174). Споменути историчари сагласни су да је целокупна економија за Марије Терезије напредовала, те да су нове институције настале док су старе постале јаче; стога је улога Беча у међународној арени напукон бивала све значајнија. Марија Терезија је покушала да реформише сваки сегмент државе: реорганизовала је Војни савет, обезбедила је повећање плата официра и обичних војника, створила је Мађарску гарду.¹⁰ Иако је Фридриха Великог сматрала својим највећим непријатељем, дивила се његовој војсци: по организацији војних вежби, униформама и наоружању, аустријска војска је морала да личи на пруску.¹¹ Цереми Блек ипак противречи општем ставу о војним реформама; он оцењује да војне реформе нису имитирале оне из Пруске, иако су замишљене да би се са њима упоредиле (Black, 1990: 309). Блек истиче да се Марија Терезија нарочито потрудила како би створила професионалну војну структуру коју би финансирао ефикасан порески систем (Black, 1990: 309). Захваљујући тим мерама, Аустрији је враћен негдашњи кредибилитет. Времена су се променила: сада су војници примали редовну плату чак и у току рата. Виктор Тапије сматра да су реформе војске и стварање Мађарске гарде повећале моћ Царства у односу на друге европске силе, као и да су исто-

⁹ „Unlike Bohemia, Hungary remained predominantly an agrarian country in the eighteenth century“.

¹⁰ Види Скот (Scott, 1990: 152–160) и Инграо (Ingrao, 1994: 159–172).

¹¹ Види Duffy, 1997.

ричари тенденциозно потцењивали аустријску војну традицију само зато што су касније, у XIX веку, многе битке изгубљене (Тарије, 1992: 94). С тим у вези, сагласни смо да дебакл у Аустријско-пруском рату из 1866, на пример, не сме да се доведе у везу с војним проблемима који су настали готово сто година раније.

Поред економских и војних промена, у Аустрији је створена солидна унутрашња и спољна политика. Године 1753. министар спољних послова постао је принц Венцел Кауниц, један од најспособнијих државника XVIII века, творац чувеног преокрета у историји хабзбуршке дипломатије којим је Француска, традиционални непријатељ Аустрије, постала пријатељска држава (Doyle, 1992: 283–288). Цереми Блек тврди да је алијанса с Француском служила за враћање Шлезије, што је био вишедеценијски сан аустријске дипломатије (Black, 1990: 292–293). Међутим, споразум с Француском стигао је тек након што су Велика Британија и Пруска ујединиле снаге, примећује Пол Дјукс (Dukes, 1985: 103).

Након искуства у својству амбасадора у Паризу, Кауниц се вратио у Беч, где је његова улога постала кључна у формирању стабилне државе. Историчари једногласно признају да је Кауниц био ексцентричан и уображен човек који искаче из просека свог времена:

[Кауниц је] био знатно испред свога времена. Већ као сасвим млад човек, уместо да као приперак свога васпитача дозволи да га шеткају из једне земље у другу, он се увек дружио са познатим државницима, научницима, уметницима и генералима. За њега је био меродаван дух, а не порекло. Он сам, међутим, толико се осећао великим господином да га уопште нису могли зачудити ни извесни намерно неуљудни и непријатни поступци и навике. Он уопште није вечерао – био је разумнији од Франца, који је тек око једанаест сати увече јео своја омиљена јела, и рано је одлазио на починак. У његовом поимању живота здравље је било на првом месту. После овога долазио је све остало чиме се Кауниц бавио; затим, дуго ништа друго – и најзад, његов позив и, пре свега, честољубље за које је везивао свој рад (Lejth, 1968: 189).

Религијске и културне реформе

Велико поглавље реформи на хабзбуршким територијама у другој половини XVIII века тиче се религијских и просветних питања. Истина, нужно је срушити мит о чувеној толеранцији Марије Терезије, јер многи историчари подсећају на то да је она једино католике сматрала достојним поштовања (Dukes, 1985: 118). Царица је регулисала односе с Црквом, али није много учинила за друге вере. Толеранција, која је протестантима, Јеврејима и другим верским мањинама дозволила да отворено упражњавају своју веру, појавила се само 1781, за време Јосифа II (Dukes, 1985: 118). Чарлс Инграо је Марији Терезији приписао чак антисемитска осећања (Ingrao, 1994: 170).¹²

¹² На овом месту се нећемо бавити тим питањем. За удубљивање у ову тему, види Ingrao 1994: 168–173.

Пошто је Марија Терезија била предана католикиња, њене верске реформе нису могле да буду инспирисане жељом да се католичке институције укину, већ намером да држава врати надлежности претходно изгубљене у корист Ватикана. Зато је царица подстакла смањење броја самостана и других црквених поседа, аболирање фискалних привилегија припадника клера, укидање мање значајних празника, примењивање цензуре над књигама (Dukes, 1985: 117–118). Иако се руководила принципом да ниједна институција није изнад државе, она је у домену религије ипак сачувала карактеристичну умереност остајући поприлично конзервативна (Anderson, 1987: 186; Scott, 1990: 146). По томе се Јосиф II разликовао од мајке: он је сматрао да је Црква задужена искључиво за верска питања, те не сме ни у ком случају деловати ван свог домена.¹³ Наравно, остаје чињеница да је Марија Терезија прва настојала да смањи утицај клера на јавни живот.

Реформе образовања такође су се тичале односа с Црквом. Када је Марија Терезија преузела власт, Католичка црква је обезбеђивала веома скромно школство на латинском језику, док је квалитет образовања младих племића, потенцијално корисних у државним пословима, превасходно зависио од приватних татора. Према намерама бечког руководства, школски систем је требало да пређе из црквених у државне руке (Kann, 1960: 130–135). Препреке на том путу биле су велике: против традиционалног мишљења аристократских кругова да су неуки сељаци држави најкориснији, Марија Терезија је покушавала да свима обезбеди основно образовање, што би се крајње сентиментално могло приписати њеном материнском инстинкту. Без обзира на постојање њених мемоара (Macartney, 1970: 157), не можемо поуздано потврдити такве ставове, али из прикупљене стручне литературе можемо извући закључак да се утицај просветитељства на Марију Терезију највише опажао у реформама образовања. Резултати у школству били су изванредни; у погледу тога, Пиотр Вандић подсећа на чињеницу да је број основних школа, од 1779. до смрти Јосифа II, био удвостручен (Wandycz, 2001: 171).

Роберт Кан сматра да је кључна личност за реформе образовања био холандски лекар Герард ван Свитен, у домену културе значајан попут Хаугвица у економији и Кауница у дипломатији. Према његовим саветима, Марија Терезија је реформисала универзитет. У Бечу је створила *Theresianum*, вишу школу за дипломате, камен темељац елитног образовања све до 1918. Државни архив, Оријентална академија и војне академије били су само неке од многобројних институција које је владарка основала. Роберт Кан истиће да се Аустрија приближила Западу не само захваљујући економским везама већ и због плодотворне размене идеја и мисли (Kann, 1960: 131).

Школски учбеници наводе да је културно стање у Аустрији за Марије Терезије било сјајно, будући да су у Бечу боравили и стварали великани попут Моцарта, Хајдна и Алфијерија.¹⁴ Међутим, историчари се слажу око тога да, ако бацимо светло на постигнућа у домену културе других европских велеси-

¹³ Овај став је изнео проф. др Алфредо Лаудјеро на предавању из предмета Историја средње и источне Европе (Универзитет у Напуљу *L'Orientale*, новембар 2002. године).

¹⁴ Види Desideri, 1992.

ла, видимо да на том путу Марија Терезија није пружила нарочито велике кораке. Предност је дала конкретним економским мерама како би се држава извукла из тешке структурне кризе у коју је запала, тумачи Скот (Scott, 1990: 146). У којој мери можемо уважити традиционално мишљење да је Марија Терезија поступила као каква брижна мајка с високим смислом за јавни морал? И да ли је царица збиља живела релативно скромно? По мишљењу Гертруде Фусенегер, изгледа да јесте: владарка није марила ни за духовито друштво ни за музику, док је уметност и песништво признавала само успут (Fusenege, 2003: 147). Роберт Кан тврди да су књижевност и филозофија биле на самом дну културне скале у Аустрији (Kann, 1960: 135). Реч је о још једном прилогу дефинисању личности прагматичне жене и визионарске владарке, која је од оданости држави направила смисао живота.

Што се тиче рецепције личности Марије Терезије и њених реформи, корисно је споменути мишљење њених славних савременика. Волтер је сматрао да је краљица већ у првом сусрету с мађарским племићима показала изузетну храброст коју они нису очекивали због њене младости и неискуства (Roider, 1973: 92–93). Врло је занимљиво да Фридрих Велики, у исто време историјски непријатељ и брат Марије Терезије, у својим мемоарима хвали њена економска, војна и политичка постигнућа (Roider, 1973: 115–117). Роидер тврди да јој је Фридрих, сазнавши за њену смрт, одао велико поштовање у писму упућеном пријатељу (Roider, 1973: 117–118): „Она је прослављала свој престо и пол: ратовао сам с њом, али никад нисам био њен непријатељ.“¹⁵ Наравно, да бисмо се приближили истини, требало би да такве помпезне ставове лишимо цинизма и реторике.

У овом раду видели смо да су се о Марији Терезији огласили многи историчари у различитим епохама: Роберт Кан је политичко уређење у Аустрији између 1740. и 1780. дефинисао као умерени конзерватизам (Kann, 1960: 123); Вилијам Кокс је у XIX веку споменуо важност аустријских војних мера не обраћајући много пажње на целокупан процес реформи (Coxe, 1854: 375–379); Хемиш Скот је оценио да су административне реформе само делимично успеле (Scott, 1990: 157); Хенри Марцали се на почетку XX века бавио утицајем Марије Терезије на Угарску: од 1740. надаље, Мађари више нису веровали да у Бечу седи страни владар, него жена у стању да разуме потребе мађарског народа и која не газу његово национално осећање (Marczali, 1910: 324–327). С тим у вези, Мађари ипак нису имали одвише разлога за радост: Чарлс Инграо подсећа на то да је Угарска остала на маргини реформи (Ingrao, 1994: 168), док Еванс потврђује да се Угарска није много променила за Марије Терезије (Evans, 1990: 189).

Закључак

Главно питање у вези са спровођењем реформи Марије Терезије Аустријске односи се на њихове ефекте: у којој је мери тај подухват успео? Исто-

¹⁵ „She did honor to her throne and to her sex: I fought wars with her, but never was I her enemy“.

ријска тумачења нису једногласна, зато што су интервенције аустријских власти биле веома сложене. Док су поједини историчари у својим истраживањима и анализама углавном обрађали пажњу на специфичне аспекте и проблеме из једног или више углова, за тачну оцену потребно је да се узме у обзир целокупни програм интервенција које су регулисале било јавну било приватну сферу поданика. У мноштву извора, могли бисмо да издвојимо једну студију Паола Фризија, који набраја највидљивије резултате реформи: стварање снажне и дисциплиноване војске; реновирање државних зграда, тврђава и фабрика; раст становништва; побољшање животног стандарда кметова; повећање пољопривредне производње; боље и праведније скупљање пореза; санирање државних финансија; избегавање луксуза; бољу дистрибуцију богатства; боље очување јавног реда; подршку лепим уметностима и школству (Frisi, 1981: 40). Реч је о изузетно позитивној оцени која, међутим, не одолева претераном одушевљењу ако имамо у виду мишљење угледних историчара који су указали на несумњиве пропусте и неједнакости реформских мера по питању економије (Ingrao, 1994: 168–172), администрације (Scott, 1990: 57), културе (Kann, 1960: 60) и религије (Dukes, 1985: 117–118). Без обзира на то да ли је Фризијев тријумфализам оправдан, те судећи по чињеницама које смо изнели у овом раду, сматрамо да Марија Терезија заиста заслужује место које је заузела у нашој колективној свести, јер је благовремено схватила дубоку кризу Хабзбуршке монархије и опасност да она нестане уколико не дође до темељних реформи. У томе се наш став суштински не разликује од мишљења Метјуа Андерсона, који аустријске реформе сматра школским примером у Европи XVIII века (Anderson, 1987: 186). Догађаји из XIX века показују да је Марија Терезија повукла релативно успешан и трајан потез. Касније, када се Царство распало, из њега су настале националне државе у чијој историји Марија Тереза заузима истакнуто место. Њена судбина личи на судбину свих великих властодржаца: свако је присваја на свој начин, што потврђује да је она током владавине поступала посве прагматично. Висока политика и званична историографија оних држава које су некада чиниле аустријску државу заузимају различите ставове који нису тема нашег рада, те о њима неће ни бити речи на овом месту.¹⁶ Међутим, једна чињеница остаје неупитна: данас, на грађанском нивоу, код више или мање упућених и образованих људи, ниједан народ ондашњег хабзбуршке државе не може да тврди да га је Марија Терезија потпуно запоставила; штавише, стиче се утисак да људи у средњој и источној Европи у наше доба радо спомињу славну епоху Марије Терезије Аустријске.¹⁷

Литература:

1. Anderson, Matthew Smith (1987): *Europe in the Eighteenth Century 1719–1793*, Longman, London and New York.

¹⁶ Види Fejtö, 1990 и Evans, 1990.

¹⁷ Наше животно искуство у Војводини показује да се Марија Терезија у јавном говору често везује за славну прошлост и негдашња постигнућа у економији, администрацији и култури. Без обзира на то да ли делимо те ставове, сматрамо да их је ипак нужно споменути.

2. Anderson, Matthew Smith (1995): *The War of the Austrian Succession, 1740–1748*, Longman, London.
3. Barbero, Alessandro (2007): *Federico il Grande*, Sellerio, Palermo.
4. Black, Jeremy (1990): *Eighteenth Century Europe 1700–1789*, The Macmillan Press, London.
5. Coxe, William (1854): *History of the House of Austria*, Henry Bohn, London.
6. Desideri, Antonio (1992): *Storia e storiografia 2*, D'Anna, Messina-Firenze.
7. Doyle, William (1992): *The Old European Order 1600–1800*, Oxford University Press, Oxford.
8. Duffy, Christopher (1977): *The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740-1780*, Hippocrene Books, New York.
9. Dukes, Paul (1985): *A History of Europe 1648–1948: The Arrival, The Rise, The Fall*, Macmillan, London.
10. Evans, Robert John Weston (1990): *Maria Theresa and Hungary* in: Scott, Hamish Marshall (ed.), *Enlightened Absolutism: Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe (189–207)*, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire.
11. Fejtő, François (1990): *Requiem per un Impero defunto. La dissoluzione del mondo austro-ungarico*, Mondadori, Milano.
12. Frisi, Paolo (1981): *Elogio di Maria Teresa imperatrice*, Arti grafiche Fiorin, Milano.
13. Fuseneger, Gertruda (2003): *Marija Terezija: kraljica i carica*, Narodna knjiga, Beograd.
14. Ingraio, Charles (1994): *The Habsburg Monarchy 1618–1815*, Cambridge University Press, Cambridge.
15. Judson, Pieter M. (2016): *The Habsburg Empire: A New History*, Belknap Press, Cambridge.
16. Kann, Robert Adolf (1960): *A Study in Austrian Intellectual History*, Frederick A. Praeger Publishers, New York.
17. Komlos, John (1989): *Nutrition and Economic Development in the Eighteenth-Century Habsburg Monarchy – An Anthropometric History*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey.
18. Lejth, En-Ticija (1968): *Marija Terezija*, Izdavačko preduzeće „Rad“, Beograd.
19. Macartney, Carlile Aylmer (1969): *Maria Theresa and The House of Austria*, The English Universities Press, London.
20. Macartney, Carlile Aylmer (1970): *The Habsburg and Hohenzollern Dynasties in the Seventeenth and Eighteenth Centuries*, Harper&Row, New York.
21. Mamaty, Victor S. (1971): *Rise of The Habsburg Empire 1526—1815*, Holt, Rinehart and Winston, New York.
22. Marczali, Henrik (1910): *Hungary in the Eighteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge.
23. Roider, Karl A. (1973): *Maria Theresa*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey.
24. Scott, H. M. (1990): *Enlightened Absolutism: Reforms and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe*, Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire.
25. Tapié, Victor Lucien (1992): *Maria Teresa, la migliore incarnazione di tutto quanto il nome di Austria ha contenuto di grande e di buono (93–94)*, in: Desideri, Antonio (ed.), *Storia e Storiografia 2*, D'Anna, Messina-Firenze.
26. Wandycz, Piotr Stefan (2001): *Il prezzo della libertà*, Il Mulino, Bologna.

LE RIFORME DI MARIA TERESA D'AUSTRIA: MOTIVI E OBIETTIVI DI UN'AZIONE PRAGMATICA

Riassunto: Questo saggio indaga i motivi e gli obiettivi delle vaste riforme realizzate nel XVIII secolo da Maria Teresa d'Austria, l'unica donna ascesa al trono nella storia degli Asburgo, che ereditò dal padre Carlo VI uno Stato indebolito e arretrato rispetto alle potenze europee dell'epoca. Osteggiata dai suoi potenti vicini, che non le riconoscevano il diritto di ereditare le terre degli Asburgo in quanto donna, Maria Teresa dimostrò di possedere il pragmatismo e il carattere necessari per varare un ambizioso piano teso a riformare radicalmente l'Impero d'Austria. Facendo leva sul coraggio di avveduti ministri del rango di Haugwitz, Kaunitz e Van Swieten, Maria Teresa tentò di riformare ogni aspetto dello Stato. In questo saggio analizzeremo vari aspetti e problemi delle riforme promosse da Maria Teresa nell'intento di capire in che misura esse ebbero successo.

Parole chiave: Maria Teresa, Impero d'Austria, riforme, esercito, economia, amministrazione, cultura